

возвратное местоимение *свой*; 5) вопросительно-относительное местоимение *чей*; 6) родительный посессивный.

В отличие от русского языка, в белорусском есть и **дательный посессивный**, где *N dat* обозначает человека, которому на пользу (*dativus commodi*) или во вред (*dativus incommodi*) осуществляется определённое действие. Е.Ф. Карский в своём исследовании “Белорусы” к *dat. pos.* отнёс следующие случаи: *Яго сыну жонка памерла; Яму галава баліць* [1, с. 413–414].

Определённый исследовательский интерес представляет пара **ёсць – няма**, где белорусское *няма* образовано от глагола *мець* (*не + ма(еш)*), а не от *есть*, как, например, слово *нет* в русском языке.

5. Параллельное функционирование в белорусском языке двух посессивных конструкций – это **ещё одна отличительная черта белорусского синтаксиса в русскоязычном отношении**. На эту **типологическую черту белорусского синтаксиса** не обращается внимание в многочисленных пособиях по сопоставительной грамматике белорусского и русского языков. За исключением, пожалуй, «*Русско-белорусского разговорника*» А.Е. Михневича [2].

Не представлены в белорусско-русских и русско-белорусских шتудиях также контрастивные пары: **дательный посессивный** (бел.) – **родительный посессивный** (рус.); **няма** (бел.) – **нет** (рус.).

#### БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Карский Е.Ф. Белорусы. Вып. 3. М.: Изд-во АН СССР, 1956.
2. Міхневіч А.Я. Селекцыйная катэгорыя «адчужальнасць // неадчужальнасць» // Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы. Мн.: Навука і тэхніка, 1976.
3. Михневич А.Е. Русско-белорусский разговорник. Мн.: Выш. шк., 1991.
4. Плунгян В.А. Почему языки такие разные. М.: Русистика, 2020.

## ІМЕННЫ КАМΠΑНАЕНТ АПІСАЛЬНЫХ ПРЭДЫКАТАЎ NOMINAL COMPONENT OF DESCRIPTIVE PREDICATES

**В.В. Варановіч**

**V. Varanovich**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт  
Мінск, Беларусь

Belarusian State University  
Minsk, Belarus

*e-mail: gamrat@tut.by*

У артыкуле праводзіцца аналіз іменнага кампанента ў складзе апісальных прэдыкатаў, разглядаюцца тыпы значэнняў, уласцівых для

гэтага кампанента. Адзначаецца розная спалучальнасць дзеясловаў-эксплікатараў з іменнымі часткамі ў складзе апісальных прэдыкатаў. Выяўлена, што акрамя дзеяслова і імені, ў склад апісальнага прэдыката можа ўваходзіць факультатыўны кампанент; таксама адзначана наяўнасць прыкладаў, дзе дзеяслоў-эксплікатар падпарадкоўвае сабе некалькі аднародных дзейнікаў або дапаўненняў.

*Ключавыя словы:* аналітызм; апісальны прэдыкат; дзеяслоў-эксплікатар; іменны кампанент; сінтаксіс.

The article provides an analysis of the nominal component in the descriptive predicates, the types of values in this component. There are different combinations of explicative verbs with nominal parts in the descriptive predicates. It was found that in addition to the verb and the noun, the descriptive predicate may include an optional component; there are also examples where the explicative verb subordinates several homogeneous nouns.

*Keywords:* analytism; descriptive predicate; explicative verb; nominal component; syntax.

Апісальныя прэдыкаты – гэта вытворныя аналітычныя канструкцыі з іменным кампанентам, якія суадносяцца сэнсава з адным словам, найчасцей дзеясловам, і ўтвараюць сінтаксічныя структуры двух узроўняў:

– узроўню словазлучэння (у яго вузкім разуменні) з іменнай словаформай ва ўскосным склоне, дзе гэты іменны кампанент займае звычайна сінтаксічна залежную пазіцыю фармальнага дапаўнення: *Павышэнне сярэдняй тэмпературы павялічвае цеплаправоднасць* → *Павышэнне сярэдняй тэмпературы выклікае павелічэнне цеплаправоднасці*;

– узроўню дзейнікава-выказнікавай пары, дзе іменны кампанент займае пазіцыю дзейніка: *Затым мадэліруюцца ўмовы, неабходныя для дасягнення мэты* → *Затым адбываецца мадэліраванне ўмоў, неабходных для дасягнення мэты*.

Як пісаў В.М. Нікіцевіч, “дэрывацыйныя злучэнні (=апісальныя прэдыкаты) падпарадкоўваюцца супрацьпастаўленню паняццяў “злучэнне” і “аналітычная форма”, якое прыводзіцца ў граматыцы” [1, с. 72], і аналітычнымі формамі прызнаюцца толькі тыя злучэнні, якія ўваходзяць у парадыгматычны рад з сінтэтычнымі формамі. Такім чынам, апісальныя прэдыкаты з’яўляюцца па сутнасці аналітычнымі формамі прэдыкатаў аднаслоўных. Гэту думку пацвярджае і А.Я. Міхневіч: “Састаў члена сказа, выражанага сінтаксічна непадзельным словазлучэннем... з’яўляецца аналітычным выражэннем граматычнага значэння члена сказа” [2, с. 12].

Дзеяслоўны кампанент у апісальных прэдыкатах шырока вар'іруецца – ад дзеяслова дэсемантызаванага (*праводзіць аналіз*) да дзеяслова з пэўным лексічным значэннем, здольным уплываць на фарміраванне семантыкі апісальнага прэдыката (*нагрузіцца ў дрымоту*). У тых выпадках, калі дзеяслоў, акрамя асноўнага лексічнага значэння, утрымлівае дадатковую інфармацыю пра фазу дзеяння, працэсу або стану, пра прычынна-выніковыя сувязі або калі дзеяслоў эмацыянальна афарбаваны, максімальная дэсемантызацыя дзеяслоўнага кампанента немагчымая, таму семантычна тоесная замена апісальнага прэдыката толькі адным дзеясловам-карэлятам выклікае цяжкасці. У гэтых выпадках вылучаюцца апісальныя прэдыкаты, семантычна блізкія дзеяслову-карэляту. Яны маюць тую ж будову, што і апісальныя прэдыкаты ў класічным разуменні, але лексічнае значэнне дзеяслова ў іх складзе мае дадатковую семантыку або экспрэсіўную афарбоўку (каўзатыўнасць, фазіснасць, інтэнсіўнасць і інш.): *Разгарэлася спрэчка* ('пачалася'); *Антось кінуў позірк на Ганну* ('хутка зірнуў').

Іменны кампанент, з'яўляючыся семантычным ядром апісальнага прэдыката, засяроджвае у сабе семантыку ўсяго спалучэння. Такія назоўнікі атрымалі назву прэдыкатыўных імёнаў, бо, як і дзеясловы, яны выконваюць функцыю глабальнага абазначэння сітуацыі. Як зазначае Г.В. Пальянава, "сувязь паміж вербалізатарам і іменным кампанентам у дзеяслоўна-дэрывацыйным спалучэнні (=апісальным прэдыкаце) носіць узаемаабумоўлены характар: семантыку, а значыць і ўласна выбар дэсемантызаванага дзеяслова шмат у чым вызначае імя" [3, с. 38].

У 1500 апрацаваных сказах з апісальнымі прэдыкатамі было выяўлена 764 розныя назоўнікі, якія выступаюць у ролі іменнага кампанента. Большасць з іх з'яўляюцца аддзеяслоўнымі назоўнікамі, што лёгка тлумачыцца іх сінтаксічнай роляй у сказе: *выступ, дазвол, меркаванне, наведванне, падтрымка* і інш. Аднак у спісе прысутнічаюць і невытворныя назоўнікі: *розум, сляза, дыягназ, абед, голас* і інш. Такое размеркаванне можна патлумачыць рознымі шляхамі ўтварэння апісальных прэдыкатаў: распаданне самастойнага слова на два (аналітычны шлях): *змяняць* → *уносіць змяненні*, а таксама лексікалізацыя, якая "заключаецца ў імкненні словазлучэння да пераўтварэння ў адну лексему" [2, с. 90]: *паставіць дыягназ* → *дыягнаставаць*.

Значэнні іменнага кампанента могуць быць наступнымі:

а) канкрэтнае дзеянне, якое выконваецца агенсам: *раскопкі, устаноўка, перавязка* і інш.: *Не задавальняючыся пастаўкамі правіянту*

і фуражу, жаўнеры займаліся **рабункамі**, нярэдка ўчынялі **забойствы** (У. Арлоў);

б) маўленчае дзеянне: прапанова, абраз, палеміка і інш.: Яна ўнесла **прапанову** рыхтаваць гарбату (А. Мрый);

в) розныя віды руху: пагрузка, вываз, пастаўка і інш.: З таго часу, як бацька ўдарыў нагу бярвяном і прахварэў некалькі тыдняў, ён кінуў **займацца** возкай лесу на рум (З. Бядуля);

г) розныя працэсы: распад, рассяйванне, крышталізацыя і інш.: **Адбываецца трансфармацыя** розных сфераў грамадскага жыцця ў адпаведнасці з запытамі эпохі: адбываюцца палітычныя і эканамічныя рэформы, фармуюцца новыя духоўныя арыенціры (М. Альховік);

д) розныя станы: трывога, задавальненне, заспакаенне і інш.: Сушчэнню ўсё болей пачала **агортаваць стома** (В. Быкаў).

Варта адзначыць, што існуе пэўная сувязь паміж лексічным значэннем імя і выбарам канкрэтнага дзеяслова-эксплікатара. Сувязь не абсалютная, але можна выявіць пэўныя заканамернасці:

1) Назоўнікі са значэннем канкрэтнага дзеяння патрабуюць эксплікатараў **адбывацца, ажыццяўляць, весці, здзяйсняць, падвяргаць, праводзіць, уносіць, чыніць** (і адпаведных ім дзеясловаў закончанага трывання і зваротных): *Аднак у іншым выпадку вялікім князем маскоўскім абмяркоўваўся і ажыццяўляўся абмен канкрэтных асоб* (А. Любая).

2) Назоўнікі са значэннем стану найчасцей спалучаюцца з эксплікатарамі **агортаваць, адольваць, адчуваць, быць, выклікаць, выражаць, знаходзіць, упадаць, цягнуць** (і адпаведных ім дзеясловаў закончанага трывання і зваротных): *Колькі можна трываць, цягнуць такое мучэнне, колькі можна пакутаваць* (В. Казько).

Таксама можна заўважыць, што дзеясловы-эксплікатары маюць розную валентнасць адносна магчымасці ўтварэння апісальных прэдыкатаў. Так, для дзеяслова *весці* ў прааналізаваных прыкладах было выяўлена 43 розныя іменныя кампаненты (*абстрэл, гандаль, занатоўкі, падлік, пошук, траслячыя* і інш.), для дзеяслова *ўяўляць* – 2 (*інтарэс, сведчанне*), а для эксплікатара *прымаць* – толькі 1 (*удзел*). Адрозненні ў валентнасці можна назіраць нават унутры відавой пары: *зведваць* – 3 іменных кампаненты (*націск, недахоп, пераслед*), *зведаць* – 1 (*змены*). Магчыма, пры далейшым даследаванні і павелічэнні колькасці прыкладаў гэта розніца будзе нівелявацца.

Акрамя дзеяслова і імені, у склад апісальнага прэдыката можа ўваходзіць факультатыўны кампанент – слова-класіфікатар: *У цяперашні час адбываецца працэдура ліквідацыі; У яго вачах чыталася пачуццё страху*. Наяўнасць такіх слоў адзначана ў працы

Ю.Д. Апресяна [4]. Па ролі ў сказе гэтыя словы належаць слою лексікі, які вылучыла Г.А. Золатава [5], уводзячы тэрмін “катэгарыяльнае слова” ў адносінах да слоў “мэта, прычына, умова”. Іх прысутнасць у структуры сказа і апісальнага прэдыката ў прыватнасці не з’яўляецца залішняй, словы-класіфікатары выконваюць дадатковыя функцыі ўдакладнення і пашырэння семантыкі сінтаксічнай канструкцыі. У прааналізаваных прыкладах было выяўлена 19 такіх слоў-класіфікатараў: *працэс, акт, спроба, словы, работа, справы, праца, працэдура, навык, стан, разрад, паласа, тэма, практыка, пачуццё, у ролі, у якасці, у лік, на шлях*.

Варта адзначыць, што ў маўленні сустракаюцца канструкцыі, у якіх дзеяслоў-эксплікатар падпарадкоўвае сабе некалькі аднародных дзейнікаў або дапаўненняў: *Гэтае купанне, часанне і прыбіранне ў чыстыя кашулі адбывалася ўсяго толькі адзін раз у тыдзень, у нядзелю, але з вялікай пунктуальнасцю (Э. Ажэшка)*.

### БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Никитевич В.М. Основы номинативной деривации. Минск: Вышэйшая школа, 1985.
2. Міхневіч А.Я. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў сучаснай беларускай мове. Мінск: Навука і тэхніка, 1965.
3. Пальянова Г.В. Глагольные деривационные сочетания в современном польском языке. Минск : Право и экономика, 2010.
4. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. М.: Наука. 1974.
5. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М.: Наука, 1973.